گزارش

گزارشی از حمام‌های تهران از قدیم تا امروز

با ما به گرمابه بیایید و عجایب آن را ببینید

گزارش: عباس آذرخش

عکس: محمد ذبیحیان

هر که دارد امانتی موجود
بسپارد به بنده وقت ورود
نسپارد اگر شود مفقود
بنده مسوول آن نخواهم بود

عافیت باشد. ساعت آبگرم (صحت آبگرم)

حمام و لباس عافیت چه بود؟ یوق حمام چه بود؟ دعوای پدر داماد و نوازنده تنبک در حمام بر سر چه بود؟ حمام شازده کجا بود؟

امروز از هزار و دویست حمام تهران، فقط دویست و هفتاد باب آن دایر است.

حمام پانصد ساله تهران تا همین چند ماه پیش کار می‌کرد.

تهران قدیم عالمی داشت... لهجه داش مشتی، محله‌ها، چارسوقها، نامها، دروازه‌ها و بالاخره حمامها.

تهران از قدیم شهر چنارها بود. چنار هم درختی است که به آبیاری منظم عادت می‌کند. همین چنارهای خیابان ولی عصر تهران که شهرتشان از مرزهای ایران بیرون رفته یکی از دلایل ماندگاریشان مجاورت با جوی‌های پرآبی است که از یخچالهای طبیعی کوههای شمال تهران سرچشمه می‌گیرند.

همین آب به اضافه آب قناتها و چشمه‌های قدیم و معروف تهران، آب آشامیدنی و نظافت مردم را تامین می‌کردند. حمامهای قدیم به دلیل اینکه آب روی آنها سوار شود به صورت زیرزمین ساخته می‌شدند. قدیم قدیم‌ها حمامها خزینه داشتند. یعنی از دوش خبری نبود یک استخر کوچک در انتهای گرمخانه حمام بود که زیر آن با فضولات خشک شده چارپایان و یا با بوته و هیزم و یا نفت سیاه آتش روشن می‌کردند. کارگر خاص و مهمی در حمام کار می‌کرد که او را **تون تاب** می‌نامیدند (تون همان قسمت خاص گرم کردن آب حمام بود) تون تاب‌ها با صورتهای سیاه و سوخته و دستهای زمخت، همیشه فرد گمنام حمام بودند کسی آنها را نمی‌دید. صبح زود که آب حمام گرم می‌شد فرد دیگری با دمیدن در بوقی حاضر بودن حمام را اعلام می‌کرد و مردم با بقچه‌هایی که دارای لنگ، قدیفه، حوله، کیسه و... به سوی حمام می‌شتافتند.

قدیم‌ها حمام رفتن فرهنگ خاص خود را داشت و مثل حالا نبود (قدیمی‌ها حمام رفتن‌های امروزی را نوعی گربه شور می‌دانند) اصلا عجله‌ای در کار نبود و حمام رفتن یک نوع تفریح و گردش و دید و بازدید بود. آب درمانی بود و حتی می‌توان گفت حمام یک پلی کلینیک بود.

دیدن دوستان در حمام و گفتگوهای دوستانه امری عادی بود و حتی گاه تصمیمات بسیار مهم از حمامها سرچشمه می‌گرفت. گرمابه محل دوستی‌ها و آشتی دادن افراد بود. حمامی، امین و بزرگتر محله بود.

اگر کسی می‌خواست برای ازدواج در مورد زوجین تحقیق کند از حمامی محل پرس‌وجو می‌کرد. پول حمام پاکترین و حلال‌ترین نوع کسب بود. اینها را از زبان قدیمی‌ترین حمامدار تهران **حاج آقا سجادی** می‌گوییم. ایشان را همراه یکی دیگر از حمامی‌های قدیمی تهران **آقای کردی نوری** و چند نفر دیگر از همکارانشان در محل اتحادیه گرمابه داران تهران ملاقات کردیم. جمع ما جمع بود از خاطرات و وقایع گذشته‌های دور تا امروز از هر دری سخنی گفتیم.

حاج آقا سجادی به شصت سال پیش برمی‌گردد و از روزهایی می‌گوید که با ظرف چرمی مخصوصی که به آن دَلو می‌گفتند، آب را از چاه بالا می‌کشیدند و به خزانه حمام می‌ریختند و پس از گرم شدن گرد و خاک از سر و تن اهالی محل می‌شست و صفا و صمیمیت پخش می‌کرد. بعد از منسوخ شدن گرم کردن آب با هیزم و فضولات حیوانات از نفت سیاه و دیگ بخار برای گرم کردن آب استفاده می‌کردیم و بعدها دستگاهها گازوییل سوز شد و امروز هم از گاز طبیعی استفاده می‌کنیم.

*** در حمام کارگری بود که او را سر شو می‌گفتند و کارش شستن سر و بدن با سدر و صابون بود**

هنوز چند دستگاه حمام قدیمی در بازار و اطراف آن وجود دارد. معروفترین حمامهای قدیمی تهران عبارتند از:

* حمام شازده در حوالی میدان حسن آباد فعلی
* گرمابه حکیم باشی نزدیک چهارراه حسن آباد
* گرمابه تقوی اول اتوبان امام علی فعلی
* گرمابه کارون در خیابان آذربایجان... و گرمابه دزاشیب.

گرمابه‌دار از ۵ صبح تا ۸ شب یکسره در خدمت مردم بود و هست. کار گرمابه‌داران دشوار است و عوارضی دارد مثل: فلج و روماتیسم که از بیماریهای خاص کارکنان به شرق آمدند با حمام آشنا شدند. مع ذالک باز هم تا مدتی بعد از آن حمام نرفتن در فرنگستان مد بود و مشهور است که یکی از ملکه های فرانسه همیشه افتخار می کرد که پنج سال است به حمام نرفته است».

پیشینه حمام در ایران

شاید کسی به درستی نداند نخستین حمام در کجای جهان ساخته شد ولی آنچه که از تاریخ می‌دانیم، ایرانیان از قرن‌ها پیش حمام داشته‌اند. برخی از مورخان پیشینه نخستین حمام را به جمشید پیشدادی نسبت می‌دهند. موبد دکتر اردشیر خورشیدیان نیز معتقد است نخستین گرمابه را ایرانیان ساختند.

استاد جواهر کلام می‌گوید:

«در عهد قاجاریه حمام رفتن در فصل زمستان کار دشواری بود و غالب مردم اواخر پاییز حمام می‌رفتند و تا شب عید رنگ حمام را نمی‌دیدند. این وضع منحصر به ایران نبود، فرنگیها هم تا پیش از جنگهای صلیبی اصلاً اطلاعی از حمام نداشتند و همین که ایام جنگهای صلیبی

خزینه از مکان‌هایی بود که در همه گرمابه‌های ایران وجود داشت و جایی بود مانند استخر سرپوشیده و در ورودی بسیار کوچکی به نام آخور داشت.

ایرانیان تا روزگار قاجاریه وارد خزینه نمی‌شدند. به گفته مورخ معاصر شادروان رحیم زاده صفوی: در همه حمام‌های ایران، ورودی خزینه‌ها بسته بود و یک روزنه به نام آخور می‌ساختند که به خزینه متصل بود و از آنجا آب برمی‌داشتند و خود را می‌شستند.

در آن زمان مردم توی خزینه نمی‌رفتند و درهای خزینه ها فقط قرن گذشته باز شد و موجب آلودگی گرمابه ها شد. به خزینه، خزانه هم می‌گفتند زیرا محل آبی بود که مردم برای شست‌وشو به کار می‌بردند.